

TÜRKİYE DİYANET VAKFI

İSLÂM
ANSİKLOPEDİSİ

EK 1

ABAZALAR – KAFTAN

İstanbul 2016

Sahibi
Türkiye Diyanet Vakfı

Yönetim

İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi

İcadiye Bağlarbaşı caddesi 40 Üsküdar 34662 İstanbul
Tel : (0 216) 474 08 50 Faks : (0 216) 474 08 74 Elektronik posta : isam@isam.org.tr

Basım, Dağıtım ve Pazarlama

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

OSTİM Örnek Sanayi Sitesi, 1256. sokak 11, Yenimahalle 06370 Ankara
Tel : (0 312) 354 91 31 Faks : (0 312) 354 91 32 Elektronik posta : tdvyayin@diyanetvakfi.org.tr

© Bütün yayın hakları
Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.

Yazı ve fotoğraflar
kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

ISBN 978-975-389-877-5 (Takım)
978-975-389-878-2 (Ek 1. cilt)

İnceleme Kurulu

Prof.Dr. Bekir TOPALOĞLU (Başkan)
Prof.Dr. Ahmet ÖZEL (Başkan Yardımcısı)
Prof.Dr. M. Âkif AYDIN
Prof.Dr. Ali BARDAKOĞLU
Prof.Dr. Mustafa ÇAĞRICI
Prof.Dr. İbrahim Kâfi DÖNMEZ
Prof.Dr. İsmail E. ERÜNSAL
Prof.Dr. Metin YURDAGÜR
Doç.Dr. Tuncay BAŞOĞLU
Doç.Dr. Mehmet Suat MERTOĞLU

Araştırma Uzmanları

Dr. Mustafa DEMİRAY
Dr. Rıza KURTULUŞ
Abdülkadir ŞENEL / M.A.
Muhammed Tâhir BÜYÜKKÖRÜKÇÜ
Orhan ENÇAKAR
Kasım KIRBIYIK
Abdullah Taha ORHAN
İsmail ÖZBİLGİN
Bayram PEHLİVAN
Muhammed Masum ŞENBURÇ
Okan Kadir YILMAZ

Muhsin Demironat'ın halkâr tezhibi (Türk Petrol Vakfı koleksiyonu)

devrinden kalan son müzehhip Bahâeddin Bey'den (Tokatlıoğlu) faydalandı.

Altunbezer'in tesirinde kalarak ilk eserlerini bu yolda veren Muhsin Demironat, akademideki hocalığı sırasında M. Necmeddin Okyay'ın telkinleriyle meslektaş Fatma Rikkat Kunt'la beraber klasik yolda eserler verip kendi tarzını ortaya koydu. 31 Ağustos 1966 tarihinde akademideki görevinden ayrıldı ve 1 Eylül'de Yıldız Çini ve Porselen Fabrikası müdürlüğüne tayin edildi. Burada hayatının hem en başarılı hem de en yorucu dönemini yaşadı ve 22 Mart 1972'de emekliye ayrıldı. Tezhip sanatının önde gelen isimlerinden olmasına rağmen verimli çağları bu sanata karşı ilginin azaldığı yıllara rastladığından ailesini geçindirme kaygısı yok bahasına eserler vermesine ve tezhipten uzaklaşmasına yol açtı. Ömrünün son yıllarında mahkemelerde bilirkişilik yaparak geçinmek zorunda kaldı. 27 Haziran 1983'te vefat etti ve ertesi gün Karacaahmet Mezarlığı'na defnedildi.

Demironat teferruatlı tezhibe meraklıydı. Desende ferahlık hissini sağlayan boşluklara yer vermeden yoğun çalışmayı severdi. Zaman içinde artık ustası kalmayan rujanî (lâke) kapların hazırlanmasına merak duymuş, XVIII. yüzyılın büyük sanatkarı Ali Üsküdarî'yi kendisine örnek alarak bu tarzda mükemmel eserler meydana getirmiştir. Tezhipte eski zevk ve kaidelerin yeniden canlanmasında önemli bir köprü vazifesi görmüş, bu sanatla uğraşırken bir yandan da öğrenci yetiştirmiş, birikimlerini nazarı olarak yayma yoluna gitmemiştir. Ancak *Akademi* mecmuasında "Türk Tezyinî Sanatlarında Motifler" adlı

bir makalesi bilinmektedir (sy. 5, 5 Mart 1966, s. 48-49). İstanbul'un fethinin 500. yılı münasebetiyle hazırlanan *Fâtih Divanı*'nda yer alan altı kıta onun eseridir. Divanın baş tarafında Altunbezer'e ait Fâtih tuğrası Demironat'ın fırçasıyla tezhip edilmiş ve tahrirlenmiştir. Muhsin-i Üsküdarî imzasıyla henüz otuz iki yaşında iken hazırladığı rujanî yazı altlığı gerek deseni gerekse kıvrak fırçasıyla nâdide eserlerindedir. Tezhip ettiği altmış hilye arasında 1948'de tamamladığı Kazasker Mustafa İzzet Efendi'ye ait 220 x 120 cm. ebadındaki hilyenin müstesna bir yeri vardır.

Demironat müzehhiplik dışında kâtiplik, savatçılık, çakmacılık, porselencilik, ağaç oymacılığı ve minencilik dallarıyla da ilgilenmiş, ayrıca hocası Kenan Bey'den kuşhayvan tahnitini öğrenmiştir. Eserlerinin bir kısmı müzelerde, bir kısmı özel koleksiyonlarda bulunmaktadır. Bunlardan yurt dışına gönderilenler arasında, Amerikan Missuri zırlısı geldiği vakit (1946) İstanbul adına verilen rujanî ok kuburu ile Milliyetçi Çin cumhurbaşkanına, Kennedy Vakfı Salonu'na ve Metropolitan Müzesi'ne, dört Amerikan başkanına, Mısır, Irak ve Suudi Arabistan krallarına ve İran şahına devlet büyükleri tarafından sunulan hediyeler akla gelir. Demironat için 1982 yılında İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) tarafından

Muhsin Demironat'ın hilye-i şerif tezhibinden detay

meslektaş Rikkat Kunt'la birlikte belgesel bir film hazırlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Rebiî Hatemi Baraz, *Beylerbeyi*, İstanbul 1994, I, 231-234; F. Çiçek Derman, "Müzehhib Mehmed Muhsin Demironat (1907-1983)", *Kadıasker Mustafa İzzet Efendi Hilyesi: Zeki Cemal Özen Hat Koleksiyonu*, İstanbul 2011, s. 37-45; a.m.f., "Gözün, Elin ve Sabrın Yarattığı Güzellikler: Müzehhip Muhsin Demironat", *Antik Dekor*, sy. 79, İstanbul 2003, s. 78-83; Kerim Silivri, "Hocamız Muhsin Demironat'ı Kaybettik", *Sanat Çevresi*, sy. 58, İstanbul 1983, s. 14-15; M. Uğur Derman, "Kaybettığımız Müzehhib Muhsin Demironat", *Lâle*, sy. 2, İstanbul 1984, s. 12-20; a.m.f., "Demironat, Muhsin", *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, s. 139-140.

F. ÇİÇEK DERMAN

DERKÂVÎ

(الدرقاوي)

Ebû Abdillâh Muhammed el-Arabî b. Ahmed b. el-Hüseyn eş-Şerîf ed-Derkâvî (ö. 1239/1823)

Şâzeliyye tarikatının
Derkâviyye kolunun kurucusu.

1150 (1737) veya 1159 (1746) yılında doğdu. Fas şehrinin kuzeyindeki Rif dağı civarında yaşayan Zervâl kabilesine mensuptur. Ailesine Derkâvî nisbesi, savaşlarda kahramanlıklar gösteren büyük dedeleri Muhammed b. Yûsuf'un oklardan korunmak için zırh giyip kalkan kullanmasından dolayı aldığı "Ebû'd-Derkâ" künyesinden dolayı verilmiştir. Kaynaklarda Ebû Abdullah ve Ebû Hâmid olmak üzere iki künyesi zikredilmektedir. Derkâvî, "efendim" anlamındaki "mevlâyeye" (مَوْلَايَ) kelimesinin yerel dilde saygı amacıyla Hz. Peygamber'in nesli için kullanılan "Mulây" unvanıyla da anılmıştır. Soy, Abbâsiler'le Ehl-i beyt'in karşı karşıya geldiği ve Ehl-i beyt'ten birçok kişinin öldürüldüğü Fah vak'asından (169/785) kurtularak Mağrib-i Aksâ'ya kaçan İdris b. Abdullah (ö. 177/793) vasıtasıyla Hz. Hasan'a ulaşmaktadır (Tu'mî, s. 168). Birçok âlim, âbid ve muttakinin yetiştiği bir aileye mensup olan Derkâvî'nin ilk hocası ağabeyi Ebû'l-Hasan Ali'dir (Ebû Ziyân el-Garîsî el-Muaskerî, s. 20). Derkâvî'nin çocukluğu, Fas Filâfî sultanlarından Mevlây İsmâil'in oğulları arasında taht kavgalarının yaşandığı ortamda geçti. Küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. Bölgedeki âlim ve velîleri ziyaret etti, bilgilerinden faydalandı. Daha sonra ilmini geliştirmek için Fas'a gidip Misbâhiyye Medresesi'ne girdi (Mahlûf, I, 381). Medrese tahsilinin ardından tasavvufa yöneldi; bu dönemde Şâzeliyye'nin

Mağrib'deki önemli temsilcilerinden biri olan Ebû'l-Hasan Ali b. Abdurrahman el-Cemel el-Hasenî el-İmrânî el-Fâsî'ye (ö. 1194/1780) intisap etti. İki yıl sonra seyrü-sülûkünü tamamlayıp hilâfet alınca kabilesinin yaşadığı bölgeye giderek Büberîh mevkiinde açtığı tekkede irşad faaliyetine başladı. Şeyhinin vefatından ardından tarikatın başına geçti ve Şâzeliyye'nin kendisine nisbet edilen Derkâviyye kolunun esaslarını oluşturmaya çalıştı. İrşad faaliyetine başladığı ilk yıllarda yozlaşmış tasavvuf ve tarikat anlayışına karşı çıktı. İnsanların çoğu sıkıntı çekerken bolluk içinde yaşayıp mutasavvıf oldukları iddiasında bulunanları eleştirdi. Nefis terbiyesi için melâmet neşveli bazı uygulamalar geliştirdi. Kılık kıyafetin ve dünya hayatının önemi olmadığını vurgulamak amacıyla zaman zaman düzgün giyinmekle birlikte bazan yıpranmış elbise giyerek dilencilik yaptı, mezbeleliklerde oturdu, saçlarını tıraş edip başı açık ve yalın ayak dolaştı (Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, I, 177). Mübtedî müridlerin boyunlarına iri taneli tespihler astırdı.

Başta Berberîler olmak üzere Fas genelinde mânevî nüfuzu yayılan Derkâvî, Sultan Mevlây Süleyman'ın dikkatini çekti. Güvenliği sağlamada ve kardeşleriyle girdiği mücadelede desteğini alabileceğini düşünerek onunla iyi ilişkiler kurdu. Sultanlık iddiasını sürdüren kardeşi Mesleme'yi ikna etmesi için şeyhi aracı olarak gönderdi ve bu girişimi sayesinde onu etkisiz hale getirdi. Bu dönemde Derkâviyye tarikatına girmek moda haline geldi, saray içinde de mensupları çoğaldı. Mevlây Süleyman daha sonra Şeyh Derkâvî'yi Türkler'e karşı isyan eden kabileleri yatıştırmak amacıyla Vehrân bölgesine gönderdi. Çeşitli kabilelere uğrayıp Tilimsân'a varan Derkâvî'ye Türk yöneticilerinin bazı yanlış davranışları abartılı bir şekilde aktarıldı. Derkâviyye mensuplarının ve halkın zulme uğradığı, haksız vergiler toplandığı söylendi. Bunun üzerine Derkâvî, Türkler'le isyancılar arasında barışı sağlamaktan vazgeçti. Bir süre Tilimsân'da kalıp tarikatının yayılması ve doğru anlaşılması için çalıştı. Bu sırada kendi inisiyatifleriyle Mevlây Süleyman adına şehir halkından biat almaya başladı. Bir rivayete göre Mevlây Süleyman bu durumdan hoşlanmış ve bir mektup yazarak kendisine teşekkür etmiş, diğer bir rivayete göre ise bu durum hiç hoşuna gitmemiştir (Selâvî, VIII, 109-110).

Tilimsânlılar, biatlarını ve Abdülkâdir b. Şerîf'in hediyelerini takdim etmek üzere Derkâvî başkanlığındaki bir heyeti Fas'a

gönderdiler. Bundan rahatsızlık duyan Osmanlı yöneticileri hızlıca harekete geçip Tilimsân'ı geri aldılar. Mevlây Süleyman da biat için gelen heyeti reddetti. Bu sırada Türkler'le savaşan Abdülkâdir b. Şerîf'in çoğunluğu Derkâviyye mensubu olan askerleri büyük bir yenilgiye uğradı. Bir süre sonra Derkâvî ile Mevlây Süleyman'ın arası açıldı. 1236 (1820) yılında Fas'ta şehrin ileri gelenleri, Merakeş'ten de birkaç âyanın katılımıyla Süleyman'ın tahttan indirilip yerine İbrâhim b. Yezîd'in geçirilmesine dair bir bildiri imzaladılar. Ancak Mevlây Süleyman'ı azletmek isteyenler, Arap kabilelerinden bekledikleri desteği alamayınca müridlerinin çokluğuna güvenerek kendilerini desteklemesi için Şeyh Derkâvî'nin yanına gittiler. Onlarla konuşan Derkâvî durumu aktarmak niyetiyle saraya girmek istediğinde tutuklanıp hapse konuldu. 1238 (1822) yılında Mevlây Süleyman ölünce yerine geçen Abdurrahman b. Hişâm tarafından hastalığı ve yaşlılığı göz önüne alınarak serbest bırakıldı. Hapisten çıktıktan sonra birkaç ay daha yaşayan Derkâvî, 22 Safer 1239 (28 Ekim 1823) tarihinde Bûmaân nahiyesindeki Hayt Zâviyesi'nde vefat etti. Ertesi gün Kudyetülades muhitindeki Büberîh mahallesinde Benî Hamd ile Benî Zervâl kabileleri arasında bulunan, kendi kurduğu tekkeye defnedildi. Derkâvî, tasavvufun toplumsal bir gelenek haline getirilmesini Allah'ın kullarına ve tasavvufa yapılmış bir kötülük olarak görmüştür. Bu anlayışın işleri zorlaştırdığını ve sülûk yollarını daralttığını söyleyerek ifrattan uzak, tekellüfsüz, yeni ve farklı uygulamalar ortaya koymuş, ilim olmadan Allah'a kulluk yapılamayacağını belirtmiş, bunun için çok şey bilmekten ziyade az da olsa bildiğiyle amel etmenin önemini vurgulamış, bu yolda ilim, tefekkür ve amelin birleştirilmesi gerektiğini savunmuştur (*Mecmû'atü Resâ'il*, s. 390-391).

Kendisini ziyaret için Medine'den gelen halifelerinden Muhammed Hasan el-Medenî, Derkâvî'nin vefatı sırasında şeyhinin yanında bulunmuş, bir müddet Benî Zervâl'deki merkez tekkede tarikatın liderliğini üstlenmiş, ardından Trablus'a gitmiştir. Merkez tekkeye ise oğlu Mulây Muhammed Tayyib ed-Derkâvî halef olmuştur. Derkâvî'nin irşad icâzeti verdiği ilk kişi Sîdî Muhammed b. Ahmed el-Bûzîdî'dir (ö. 1229/1814). Bûzîdî'nin en önemli talebesi ve halifesi ise Şâzeliyye tarikatının yetiştirdiği velûd müelliflerden biri olan İbn Acîbe'dir (ö. 1224/1809). Ancak her ikisi de şeyhlerinden önce vefat etmiştir (Muhyiddin et-Tu'mî, s. 40-41; Lings, s. 8).

Bunların dışında kaynaklarda Ebû Ziyân Muhammed b. Ahmed el-Muaskerî, Ebû Abdullah Ömer b. Muhammed el-Harrâk, Abdülvâhid ed-Debbâğ, Muhammed el-Fâsî, Şeyh el-Bereket Ali, Ebû'l-Abbas Ahmed el-Bedevî Züveytin, Ebû Ya'zâ el-Mehâcî, Muhammed b. Abdülkâdir el-Pâşâ da Derkâvî'den hilâfet alanlar arasında sayılmaktadır.

Derkâviyye'den birçok şube doğmuştur. Derkâvî'nin halifelerine veya onlardan icâzet almış olanlara izâfe edilen bu şubelerden tesbit edilenler şunlardır: Bûzîdiyye, Bedevîyye, Medeniyye, Ziyâniyye, Gurnâriyye, Fâsiyye, Harrâkiyye, Kettânîyye, Bû Azzâviyye, Mehâciyye, Mekkiyye, Hisâfiyye, Rahmâniyye, Yeşrutîyye, Zâfirîyye, Alevîyye ve Hâşîmiyye. Zamanla bazı kollar müstakîl hale gelmiş, hatta Derkâviyye'nin şubesi oldukları bile unutulmuştur. Bazı yerlerde Derkâviyye zaman içinde etkisini yitirirken şubeleri veya Şâzeliyye'nin kendisi öne çıkmıştır. İstanbul'a Şeyh Zâfir el-Medenî'nin (ö. 1321/1903) getirdiği bu tarikat Türkiye'de daha çok Şâzeliyye ismiyle tanınmıştır. Derkâviyye ve Şâzeliyye'nin dünyanın pek çok yerine ulaşmasında Yeşrutîyye ve Alevîyye kollarının etkisi büyüktür. Özellikle tarikatın Avrupa ve Amerika'ya intikalinde Alevîyye'nin kurucusu Şeyh Ahmed el-Alevî'nin (ö. 1353/1934) faaliyetleri önemlidir. Şeyh Ahmed, Batı'da birçok kişinin hidayetine vesile olan Frithjof Schuon (İsâ Nüreddin), Titus Burckhardt (Sîdî İbrâhim İzzeddin) ve Martin Lings (Ebûbekir Sirâceddin) gibi entelektüellerin tasavvufu tanışmasını sağlamıştır. Hatta Frithjof Schuon (ö. 1998) Alevîyye'den doğmuş Meryemiyye adlı kolun kurucusu kabul edilmektedir (bk. DERKÂVİYYE).

Eserleri. 1. *Resâ'il*. Derkâvî'nin mektuplarından derlenen eser ilk defa *Şûra'î-taviyye fî mezhebi's-şûfiyye* adıyla basılmıştır (Fas 1318). 243 mektup içeren eserin çeşitli baskıları yapılmıştır. Daha sonra tesbit edilenlerle birlikte sayısı 273'e ulaşan mektuplar Bessâm Muhammed Bârûd (*Mecmû'atü'r-resâ'il*, Ebûdabi 1419/1999; T trc. A. Cüneyd Köksal v.dğr., *Bir Mürşidin Mektupları*, İstanbul 2008, 2012) ve Âsım İbrâhim el-Keyyâfî (*Resâ'ilü Mevlây el-'Arabî ed-Derkâvî: Bûşürü'l-hediyye fî mezhebi's-şûfiyye*, Beyrut 1424/2003) tarafından yayımlanmıştır. Derkâvî'nin bazı mektuplarını Titus Burckhardt İngilizce'ye çevirmiş (*Letters of a Sufi Master*, London 1973), İbrahim Kalın da İngilizce'den Türkçe'ye tercüme etmiştir (*Bir Mürşidin Mektupları*, İstanbul 1995). **2.** *el-Vazîfetü's-Şâziliyyetü'd-Derkâviyye*. Üç bölümden

oluşan risâlenin ilk bölümü *Şalavâtü İbn Meşîş* esas alınarak yapılmış bir salavat tertibidir. Şeyh Zerrûk, daha önce İbn Meşîş'in salavatına Şâzelî'nin hizblerinden seçtiği bazı ifadeleri ve kendi cümlelerini ekleyerek *el-Vazîfetü'z-Zerrûkıyye fi'l-evrâd* adlı eserini meydana getirmişti. Derkâvî, Şeyh Zerrûk'un bu çalışmasına ilâve ve tashihlerde bulunarak son şeklini vermiş, bundan dolayı salavatın bu yeni haline genellikle *eş-Şalâtü'l-Meşîşîyye-tü'l-memzûce* adı verilmiş (Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, I, 155), bazan da *el-Virdü'l-ekber* denilmiştir. Eserin ikinci bölümünde günlük kısa virdin hangi cümlelerden oluştuğu ve nasıl uygulanacağı anlatılmış, son bölümde de tarikatın silsilesi verilmiştir. Eser *el-Vazîfetü's-Şâziliyye* veya *Derkâviyye*'nin şubeleri tarafından kendilerine izâfe edilerek *el-Vazîfetü's-Şâziliyyetü'l-Yeşruîyye* gibi isimlerle defalarca basılmıştır. Derkâvî'ye ayrıca *Cevâhirü'l-kırtâs* ve *Menâkıbü's-Şeyh Cemel* adıyla iki eser daha nisbet edilmektedir (M. Ahmed ed-Dernîka, s. 129).

BİBLİYOGRAFYA :

Derkâvî, *Bir Mürşidin Mektupları* (trc. İbrahim Kalın), İstanbul 1995, Martin Lings'in önsözü, s. 7-10; a.mlf., *Mecmû'atü Resâ'il* (nşr. Bessâm M. Bârûd), Ebûzâbî 1999, tür.yer.; Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 76^a-77^b; L. Rinn, *Marabouts et Khouan*, Algiers 1884, s. 231-264; Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, *Mecmû'atü'l-aḥzâb*, İstanbul 1311, I, 155; Selâvî, *el-İstikḫşâ*, VIII, 109-110; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *Selvetü'l-enfâs*, Fas 1316, I, 177, 267; Şeyh Zâfir, *en-Nürü's-sâṭif ve'l-burhânü'l-kâṭif*, İstanbul 1301, s. 3-4; a.mlf., *el-Envârü'l-kudsiyye fi tenzihi turukü'l-kavmi'l-aliyye*, İstanbul 1302, s. 145-151, 159-160; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 358, 381; Ebû Ziyân el-Garîsî el-Muaskerî, *Kenzü'l-esrâr fi menâkıbü'l-'Arabî ed-Derkâvî ve aşḫâbîhi'l-aḥyâr*, Rabat, el-Hizânetü'l-âmme, nr. 2841/K; J. S. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971, s. 111-133; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), IV, 223-224; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib 'abre'l-târîḥ*, Dârülbeyzâ 1985, s. 159; B. G. Martin, *Sömürgecilîğe Karşı Afrika'da Süfi Direniş* (trc. Fatih Tatlıoğlu), İstanbul 1988, s. 62-85, 269; M. Ahmed ed-Dernîka, *el-Tarîkatü's-Şâzeliyye ve a'lâmühâ*, Beyrut 1410/1990, s. 129; Âmir en-Neccâr, *el-Turuḫü's-şûfiyye fi Mısr*, Kahire 1992, s. 146; Abdülkâdir İsâ, *Ḥaḳâ'ik 'ani't-taşavvuf*, Halep 1414/1993, s. 639; İsmail Yiğit, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Endülüs (Gırnata), Benî Ahmer Devleti ve Kuzey Afrika İslâm Devletleri*, İstanbul 1995, s. 622-670; Muhyiddin et-Tu'mî, *Ṭabaḳâtü's-Şâzeliyyeti'l-kübârâ*, Beyrut 1416/1996, s. 168; Mustafa Salim Güven, *Ebû'l-Hasan Şâzili ve Şâziliyye* (doktora tezi, 1999), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 341-343; M. Lings, *Yirminci Yüzyılda Bir Velî* (trc. Betül Özel Çiçek), İstanbul 2009, s. 104, 131, 293; A. Cour, "Derkâva", *İA*, III, 542-545; Naïme Büyügrümnî, "ed-Derkâvî, Ebû 'Abdullah Muhammed el-'Arabî b. Aḥmed", *Mv.AJ*, IX, 173-177.

MUSTAFA SALİM GÜVEN

DEŞTEKÎ, Sadreddin (صدرالدين الدشتكى)

Ebû'l-Meâlî Mîr Sadrüddîn Muhammed
b. Gıyâsiddîn Mansûr ed-Deşteki eş-Şîrâzî
(ö. 903/1498)

İrânî âlim.

2 Şâban 828'de (19 Haziran 1425) Şîraz şehrinin Deşte mahallesinde doğdu. Zeyd b. Ali b. Hüseyin yoluyla Hz. Ali soyuna bağlandığı rivayet edilen ve yetiştirdiği âlimlerle tanınan Deşteki sülâlesine mensuptur. Atalarının Şîraz'a V. (XI.) yüzyılda geldiği nakledilir. Seyyidülhükemâ, Sadrülulemâ gibi lakaplarla tanınır. Emîr Sadreddin veya kendisiyle aynı ismi taşıyan Molla Sadrâ'dan (Sadreddîn-i Şîrâzî) ayırt edilmesi için Sadreddin Kebîr diye anılır. Babası Gıyâseddin Mansûr ve amcası Seyyid Nizâmeddin Ahmed'den hadis, yeğeni Seyyid Habîbullah'tan Arapça ve fıkıh, Seyyid Şerîf el-Cürçânî'nin talebesi Kıvâmüddin Muhammed Gülbârî'den (Gurbâlî) mantık ve felsefe dersleri aldı. Kelâm ve felsefe hocalarının silsilesi Kutbüddin eş-Şîrâzî, Nasîrüddîn-i Tûsî, Fahrreddin er-Râzî, Gazzâlî ve İbn Sînâ şeklinde sıralanır. Başta akfî ilimler olmak üzere çeşitli alanlarda derinleşen Sadreddin ed-Deşteki döneminin önemli düşünürlerinden biri haline geldi. Kaynaklarda ondan bahsedilirken "on birinci akıl, insanlığın ustası, üçüncü muallim, filozofların sonuncusu" gibi ifadeler kullanılır (*DİA*, XXX, 125). Hayatına dair oğlu ve talebesi Mîr Gıyâseddin Mansûr vâsıtasıyla az da olsa bilgi edinilmektedir. İsmi Molla Sadrâ ile karıştırıldığı gibi yeni bazı çalışmalarda oğlu, hatta torunuyla da karıştırıldığı dikkat çekmektedir. Nitekim Oliver Leaman'ın *The Biographical Encyclopaedia of Islamic Philosophy*'de "Al-Dashtakî, Sadr al-Din (d. 903/1497-8)" başlığıyla kaleme aldığı yazıda tamamen oğlu Gıyâseddin'in hayatı anlatılmaktadır. İhsanoğlu ve Rosenfeld da ortak çalışmalarında (bk. bibl.) Deşteki'yi kendisiyle aynı ismi taşıyan torunuyla (*Cevâhîrnâme* müellifi) karıştırarak onu mineralog diye tanıtmışlardır (bk. bibl.). Ayrıca birçok yerde Sadreddin'in Şah Tahmasb zamanında sadâret makamına getirildiği kaydedilse de bu bilgi doğru değildir. Zira Sadreddin ed-Deşteki, Şah Tahmasb zamanında yaşamadığı gibi bu görevi üstlenen kendisi değil oğlu Mîr Gıyâseddin Mansûr'dur (*DİA*, XXX, 126).

Deşteki, oğlu Mansûr'un adını taşıyan Mansûriyye Medresesi'ni kurarak burada

ders verdi. Aynı dönemde Şîraz'da yaşayan Celâleddin ed-Devvânî ile birlikte şehrin felsefe merkezi haline gelmesinde önemli rol oynadı. XV. yüzyılın son çeyreğinde Sadreddin ed-Deşteki ve henüz on dört yaşındaki oğlu Mîr Gıyâseddin Mansûr ile Celâleddin ed-Devvânî arasında meydana gelen ilmî tartışmalar bu coğrafyada geniş yankılar uyandırmıştır. Akkoyunlular'ın son dönemlerinde ortaya çıkan siyasî karışıklıklar Fars eyaletinin merkezi olan Şîraz'ı ve buradaki ilim çevrelerini de etkiledi. Nitekim Celâleddin ed-Devvânî önce hapsedildi, ardından Şîraz'dan çıkarıldı. Sadreddin ed-Deşteki de 12 Ramazan 903'te (4 Mayıs 1498) Akkoyunlular'ın Bayındırlı oymağı mensuplarınca öldürüldü, naaş Şîraz'da Mansûriyye Medresesi'nin bahçesine defnedildi.

Çok sayıda talebe yetiştiren Sadreddin ed-Deşteki'nin talebeleri arasında oğlu Mîr Gıyâseddin Mansûr, torunu Mîr Sadreddin (II), İmâdüddin Mes'ûd, Emîr İbrâhim b. Emîr Selâmullah sayılabilir. Ayrıca yazdığı eserlerle başta hemşehrisi Molla Sadrâ olmak üzere pek çok düşünürü etkilemiştir. Deşteki ile Devvânî arasında geçen ilmî tartışmalar kendilerinden sonraki dönemlerde de etkili olmuş, onun vefatının ardından oğlu Gıyâseddin bu tartışmaları devam ettirmiştir. Deşteki ve Devvânî'nin birbirlerine reddiyeler yazmaları *eş-Ṭabaḳâtü's-Şadriyye ve'l-Celâliyye* adıyla anılan bir literatürün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Tartışmanın başlangıcı, Nasîrüddîn-i Tûsî'nin pek çok serh ve hâşiyeye konu olan *Tecridü'l-i'tikâd*'ına (*Tecridü'l-kelem*) Ali Kuşçu'nun yazdığı *eş-Şerḫü'l-cedîd*'e Celâleddin ed-Devvânî'nin bir hâşiyeye yazmasına dayanır. Sadreddin ed-Deşteki de aynı eser için bir hâşiyeye kaleme almış ve burada Devvânî'yi eleştirmiştir. Kâtib Çelebi, Sadreddin ed-Deşteki'nin bu hâşiyesini II. Bayezid'e hediye olarak gönderdiğinden bahseder. Celâleddin ed-Devvânî, Deşteki'nin hâşiyesine bir reddiye yazmış, Deşteki de cevap mahiyetinde bir hâşiyeye daha kaleme almıştır. Devvânî'nin buna yönelik son reddiyesine o sıralarda Sadreddin ed-Deşteki öldürüldüğü için oğlu Gıyâseddin-i Şîrâzî cevap vermiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 200-202). Şîlik'teki Ahbâriyye anlayışını sistemleştiren Muhammed Emîn el-Esterâbâdî (ö. 1033/1624), *el-Kitâb fi'r-red mâ aḥdeseḫü'l-fâdilân fi ḥavâşî's-Şerḫi'l-cedîd li't-Tecrid* başlıklı eserinde Deşteki ve Devvânî arasındaki tartışmalar ele almıştır. Buradaki eleştirilerinde özellikle Devvânî'yi hedef aldığı görülür (*Scripturalist Islam*, s. 39; Kakaie,